

GÖNCZ NAGYKÖZSÉG

Teljesítés: 1924. évi
~~ANTHROPOGEOGRAFIAI~~ LEIRÁSA.

Doktori értekezés.

Irta:

Tóth Lajos

tanárjelölt.

1924

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

A 1511

SECRETARY'S OFFICE

UNITED STATES DEPARTMENT OF THE INTERIOR

Department of the Interior

File:

100-1-100

100-1-100

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

A földrajznak egyik legkevésbé művelt ága az emberföldrajz, közelebbről a település földrajz. Településföldrajzi irodalmunkban is inkább a városok földrajzával foglalkoztak, a vidékkel keveset törődtek. Kisebb telepek, falvak, település-földrajzá-
nak megírására csak a legujabb időben látunk kísérleteket. Módszerismertető célból írott ilyen kísérlet pedig alig van, amit írtak, az a legtöbbször ötletszerű és nem öléli fel mindazon szempontokat, amelyek szerint-helyesen felfogott földrajzi szempontból-tárgyalandó egy ilyen kisebb egység. Mert a kézenlevő példákban azt látjuk, hogy vagy tisztán csak a történelmet írják meg annak a telepnek, vagy a történelmet kirekesztve, csak a ma történelmét tárgyalják és az újabb statisztikai adatokból nyert következtetéseket összegezik. ~~Am~~ ilyen természetesen nem településföldrajz, hiszen nincs benne semmi földrajz. A település földrajznál földrajz és történelem kezét fog egymással. Mert egy helyes felfogott

településföldrajzi munkának ép úgy kell kutatnia a település kialakulását, történelmi fejlődését, mint mai állapotát, - de ezekből kifolyólag és ezek mellett még sok egyéb szempontnak is kell vezetnie a kutatót.

Ismernie kell a vidék természetét, a földrajzi környezetet, mert az emberi telepek annak a termékei. Ember és környezet egymásra való hatását a kutatónak minden egyes lépésénél szemmel kell kísérnie. Ki kell mutatnia, hogy az a telep miért éppen ott keletkezett, mennyiben hatottak ehhez közre a csapadék és a talaj mineműsége, megélhetési, kényelmi, avagy védelmi okok. Ezen okok bármelyike hozhat létre telepet, de mennél több párosul ezen okok közül, annál kedvezőbb annak a telepnek a földrajzi helyzete.

Ez a földrajzi helyzet tehát az, amit legelső sorban kell tárgyalni egy településföldrajzi munkának. E helyzetet ki kell domborítani, mindenféle szempontból, akár előnyére, akár hátrányára az illető telepnek. Amit a történelemből megtudunk, azzal aztán csak igazolhatjuk a már a helyzetből következő előnyöket, avagy hátrányokat. A telepet létrehozó okok változhatnak is sok esetben, ilyenformán egy telep fontosságát

sohasem a történelme bizonyítja, hanem azon okok állandósága, melyeknek létét köszöni. Mert ha egy telep akár teljes ellenséges pusztítás ér is, ha a földrajzi okok, nem báltoztak, még felvirágozhat. De ha például annak köszönheti létét, hogy egy fontos kereskedelmi útvonalban esetleg gócpontban fekszik, mindjárt hanyatlani kezd és pedig visszatarthatatlanul, ha ez az útvonal elveszti jelentőségét.

Csak a földrajzi helyzet tüzetes ismertetése után térthet át aztán egy ilyen munka a történelmi kifejlődésre. Itt nagy segítségére van a geográfusnak a minél nagyobb történelmi anyag, de itt sem szabad szem elől tévesztene az embert és a földet. Tudnia kell, hogy mit adott az embernek a természet, környezet, mit, s hogyan használt fel, mi volt a hajlama, milyen volt az ügyessége. Ha helyesen fogja fel a földrajzi helyzetet, az itt levőnt következtetéseinek egyeznie kell a történelem, folyamán az okleveles adatokkal. Ha az a telep nem az, amik a múltban volt, mi annak az oka, az ember e, vagy a föld? Meg kell írnia tehát a telep történelmét is, hogy lássuk, meny-

nyiben egyezik ez meg a földrajzi helyzetből levonható következtetésekkel.

Ezután következik a másik fontos munka, a település kinézésének a leírása. Ez olyan leírás legyen, hogy mindig vissza lehessen következtetni a múltba. Vigyázni kell azonban itt arra, hogy egy telep sohasem izolált, mindig a környezettől függ, illetve az módosító befolyással van rá, tehát mindig figyelembe kell venni a természet és az ember egymásra való hatását, egymással való harcát.

Ezután következik a telep mai kinézésének, gazdasági életének, demográfiai viszonyainak, a szintén fontos és tanulságos leírása, kapcsolatban mindig a múlttal.

Jelen értekezés kísérlet egy/kisebb emberi telepnek, egy községnek ilyen szempontok szerint való tárgyalására.

[Handwritten notes in cursive script follow, but are mostly illegible due to fading and bleed-through.]

Abauj-Torna vármegyében Csonka-Magyarországnak legészakibb nagyobb telepe Göncz nagyközség. Nagy terület, kb. 20 falu esik bele vonzásterületébe, amely falvaknak kereskedelmi központja, mintegy heti piaca.* Ezen régi jellege, illetve jelentősége a trianoni határ felállítására óta még inkább kidomborodik.

A Hernád völgyében fekszik, mely itt 6-7 km-re kiszélesedik, s szépen kifejlődött terraszokat alkot. Három, élesen megkülönböztethető terrasz-vonulat mutatkozó Göncznél ki. Az első, az alluviális terrasz, kb. 4 km széles. Abban a vonalban, ahol most a vasuti töltés vezet, kezdődik, éles átmenettel a második terrasz. A kettő közötti differencia átlagosan 20-25 méter. Az átmenet igen éles azon kavics-pad által, amely kb.

* Ezek a falvak: Kidaancsúti, Tornyosnóti, Abaujvár, Kausita, Pányok, Telkibánya, Kijiri, Nagybrózsa, Kibózsza, Hejcsó, Fony, Regéczeke, Kilmány, Kilmánykifalu, Kiszóly, G. Ruszka, Garad-na, Söled, Keise, K. Petri, Súrdoz, Perény.

egy fél kiolméternyi szélesen a Hernáddal párhuzamosan vonul, s e második terras peremét alkotja. E második terras két -három km széles, s tart az egész szépen felismerhető és kimutatható harmadik terrasvonalatig, mely a falutól keletre a temetők vonalában van. Ez a harmadik terras aztán gyors átmenetekben beolvad a hegységbe. Ilyenformán a Hernád folyótól alig 10 km-re keletre haladva, lépcső-szerű átmenetekkel már átlag 600 méter magasságban vagyunk.

A második, - áradástól már mentes terraszon, - épült maga a község. Fekvése már ezért is szerencsés, de sokkal inkább az teszi még egy másik körülmény. Két kicsiny hegyipatak, mely különböző irányból, messze a hegyekből jön, még a hegyek között, Göncz határában egyesül a Göncz-patakká. E gyorsfutású hegyipatak kierodálta a második terraszt, s a terras ezen kierodált bevágódásában, a patak völgyében épült a község. Ez a völgyben és mégis terraszon való fekvés a lehető legkedvezőbb. Éles átmenetek, meredek falak nincsenek sehol, mindenütt a patakmederre lakásan ereszkedő lejtőkön épült a falu.

A település fő-irányát, hossz tengelyét tehát ez a patak jelöli ki. A patak vize maga nem igen nagy. Rendes víz idején 3-4 méter széles és 20-30 cm mély, tehát mindenütt gázolható. Áradások idején azonban, mint minden hegyi patak, rengeteg tömegű vizet szállítván le, nagy áradásokat okoz, ilyenformán tulajdonképeni medre meglehetősen mély. A meder mellett jobbról balról széles kocsutak vannak, s ezek mellett épültek a házak. Hogy egész eddig lejöhettek a házak, mutatja, hogy az egész bevágódás nem olyan mély, hogy lehetetlenné tenné az építkezést, bár az is bizonyos, hogy deformálja. A völgyben benne tulajdonképen csak a falu keleti oldala és déli vége van, északnyugai negyede valamivel magasabban fekszik. Ezt a részt felvégnék nevezik, s minden valószínűség szerint ez a rész volt a telep magva, s innen történt a terjeszkedés a legkedvezőbb irányban, a völgy irányában. A patakmeder mintegy összekötő kapocs teszi a falut határának hegységi és síksági része között és pedig olyan kedvező módon, hogy északi irányba haladva, mindjárt hegyek között vagyunk, míg a falu déli részének végénél

alig észervehető emelkedéssel vagyunk fent ismét a harmadik terraszon.

A Hernádhoz közelebb nem épülhetett a falu, mert a Hernád gyors futásu és szeszélyes folyó, mely különösen régebben gyakori és romboló áradásokkal pusztított végig az egész völgyet. Igaz, hogy a második terrasz peremvonalán épültek végig a szomszédos falvak, mint Zsujta, Gönczruszka, Vilmány, stb., de ezen peremi fekvésnél minden tekintetben sokkal előnyösebb Göncznek a völgyi fekvése. Gazdasági okok, mint a víz közelsége, de különösen katonai, védelmi szempontok azok, amik kedvezőbbé teszik ezt a fekvést. A Hernád első terraszáról egyáltalán nem látszik Göncz, de még ha a kavicsterrászon haladó vasuton közeledünk is Göncz felé bármely irányból, csak akkor látjuk, amikor már szinte benne vagyunk. Ellenséges meglepetés még sem érhetne, mert 20-30 km.-es kilátók védték meg attól. Az alig egy-két km-re északra fekvő 457 méter magas Órhegy, ahol a városnak állandó őrsége volt, nemcsak Göncznek, de gyuttal nagy területnek

is az őre volt. Miskolcig és fel Kassáig lehet látni erről a hegyről és ennek különösen a középkor zavaros közállapotai között rendkívüli jelentősége volt. Katonai szempontból époly fontos volt az Amadé vár is mely a falutól pár km-re keletre levő 560 méter magas hosszanti gerincen épült, amely már keleti irányban is uralta környékét.

Katonai, védelmi szempontból is kedvező tehát Göncznek a fekvése, de fontosabbá teszi azt közlekedési jelentősége. Benne fekszik a középkorban olyan nevezetes Hernád-völgyi; Kassa, Lengyelország felé irányzott kereskedelmi utvonalon. De ami kődomboritja jelentőségét a többi, szintén ebben az utvonalonban fekvő községekkel szemben, az az, hogy van egy ebbe az úrvonalba itt torkolló transzverzális ut, mely egyik oka volt annak, hogy a város ezen a helyen keletkezett. A Bodrogtól, helyesebben a Hegyalja keleti oldaláról egészen fel Sátoraljaujhelyig nincs természetes és jól járható utvonala a Hegyalján át nyugati oldalhoz. Sátoraljaujhely és Göncz irányában van aztán egy törésvonal, amelyen egészen

könnyen járható és most már müút vezet át a Hernád
sikjára. Ez az ut már tulajdonképen Telkibányánál a
sikra ér, de ez a rész még csak egy öblözet az a
Hernádnak. Siksági folytatása az utnak csak Göncz fe-
lét lehetett, mert a Hernádhoz közelebb eső Abaujár-
hoz is csak kapaszkodással vihetne fel az ut, de
meg természeti akadályoknál fogva a Hernád tulsó
Abaujvárral szemben fekvő oldalán nem keletkezhetett
város, melynél bekapcsolódott volna ennek a tá-
transzverzális utnak a forgalma az országos jelen-
tőségű Hernádvölgyi forgalomba. Ez a Hernád jobbparti,
különösen a középkori Magyarországbán egyik legfon-
tosabb utvonal Hidasnémetinél kelt át a Hernád bal-
partjára, hol a legkönnyeb uton, Göncznél vette fel
a Hegyalja és a Bodrog forgalmát. Ilyenformán tehát
ugy a Hernád balparti, Kassa felé irányzott forga-
lomnak, amely feljebb, a bal parton szintén nem ha-
ladhatott könnyen, mivel a Hernád itt egészen a he-
gyek alá kanyarodik, valamint a Bodrog felől jövő
forgalomnak Göncz lett a balparti természetes vég-
állomása, illetve gócpontja.

Ezen védelmi, de különösen közlekedési fontosság mellett még sok előnyös oldala van Göncz földrajzi helyzetének, mit a lakosság előnyére kihasználhat. Ezek a vidék orográfiai és geológiai viszonyainak a folyományai. Határa északról szomszédos a Hidasnémeti és Zsujtai, keletről a telkibúnyai és fonyi, nyugatról a szurdoki határokkal. A községtől nyugatra eső rész mindenütt síkság, illetve terrasz, a keletre eső rész pedig mindenütt hegység.

Az első terrasz folyami lerakódásokból áll. Kitünő termőföld. A ~~más~~ második terrasz még inkább, melynek anyagak~~is~~ részben kavics, de tulnyomó részben lősz. A harmadik terrasznak, mely a katolikus templom felett kezdődik, anyaga pannóniai agyag és feljebb nyirok. A felutól nyugatra, hosszanti irányban nyulik el a Dobogó-hegy, tőle délre van a szép kupalaku Borsó-hegy. Ez a két hegy tisztán andezitből áll, más kőzetet itt egyáltalán nem találunk. A Dobogótól és a Kis-pataktól északra már perlit és riolith a fő-anyag, s a Kis-patak medrének Telkibúnya felé való meghosszabításában riolith képletek közt hatalmas horzsakő előfordulás van.

A hegyeken hatalmas erdőségek vannak, de ezeknek csak a kisebbik része van a község birtokában. A Dobogó hegy nyugati oldala-kb. kétharmad részében, ahol régen a nagyarányú szőlőmivelés folyt, valamint a Borsó hegy délnyugati része a községé, a többi rész mind urasági birtok, részint gönczi, részint telkibányai birtokosé. Ezeken a részeken ma erdősége van a községnek, de ezelőtt ezek szőlőskertek voltak. A híres gönczi dongaiparhoz az anyagot nem innen a hegységből vették, hanem a Hernád első terraszán levő akkori hatalmas őserdőségből, amely azonban már kipusztult, vele pusztult a dongaipar is. Helyén ma kitünő szántóföldek vannak.

Tehát a katonai és közlekedési okok, a patak közelsége, továbbá az agyagterrasz alól kibüggyanó források, melyek kitünő és egészséges ivóvizet szolgáltatnak, mind-mind a szerencsésen megválasztott, a természettől előírt települési helyzet nagyszerűségét mutatják.-

Településének története.

Göncznek, s általában a megyének a múltjáról a XVIII. századig igen keveset tudunk. Valószínű, hogy a honfoglaló magyarság a Hernád völgyét nem népesítette be. Ez a terület az Aba nemzetiség kiterjedt birtokának egyik tagja volt. Az itt levő falvak aztán különböző időben és különböző okoknál fogva keletkeztek. Volt közöttük már sok régi is, amelyeknek neveiből látszik, hogy szláv eredetűek, tehát a magyarok itt szlávokat találtak. Ilyenek pl. Novaj, Garadna, stb. Göncz nem ilyen szláv telep volt, de a található legrégebbi adat szerint nem is magyar az eredete. 1219-ben említik először okleveleink azon 10,- német települők közül álló falu között, melyeknek lakói magukat a királyné németjeinek nevezték*. E falvak a XIII. század közepén Vizsoly névvel külön német kerületet is alkottak/Teutonica reginális¹⁾

* E tíz falu: Felő, Kővár és Aba-újvári (a mai Hidasnémeti) Perény (Perény) Göncz (Günczy) G. Ruoka (Uruska) Vizsoly, Egyházas Vizsoly (Egyházas Völ) Ozéze és Dob-
oza (Dubucya)

1) Horpácz J.: Abaújvármegye monographiája 265

A községi levéltárban található adat szerint Göncz **tataajjárás** alkalmával teljesen feldulatott. 1262-ben Gönczöt Aladár, a királyné tárnokmestere kapja adományul, ekkor jutott tehát Göncz először magán kezbe. Hogy 1262-1281 között mi történt, nagyon homályos, mert mikor IV. László alatt a főurak hatalma nagyon megnövekedett, s Finta nádor helyébe, ki már a királyt is elfogatta, IV. László Németujvári Ivánt emelte a nádori méltóságra, el kellett foglalnia Gelét, Szaláncot, stb." majd Gönczöt vivatta meg, mely szintén az Aba nemzettség tulajdonához tartozott".¹⁾ Ekkor tehát ismét királyi birtok lett volna, legalább is valakinek való odaajándékozásról, semmi nyom sincs. Valószínűbb is az önkényes lefoglalás, az utolsó Árpádok alatti oligarchikus tulkapások és az Árpádok kihaltát követő zavaros közállapotok idején.

Minden valószínűség szerint azon a címen, hogy régen is az Aba nemzettség birtokához tartozott, az ebből a családból származott Omodé, a későbbi nádor,

1) Megyei monográfiák: Abauj kötet: 210

foglalta el magának e területet még a XIII. század utolsó évtizedeiben. Hogy aztán meg is tarthassa, akkor, mikor hozzá hasonló oligarcha, önkényes fogláló bizonyára még sok kínálkozott volna, azért és ő építtette a ma már romjaiban látható Amadé várat, a város határában. A várat egy, a természettől már magától is rendkívül védett helyen építtette. A Borsó-hegytől keletre van egy átlag 600 méter magas, meredek falu és lapos gerincű vonulat. Ezen kb. egy km hosszúságban 10-15 méter szélességben épült a vár. Különösen északi és nyugati oldalán mindenütt kb. 20-25 méter magas meredek sziklafalak védik, s teszik lehetetlenné a megközelítést, Valóságos sziklafészek ez, hova emberi munka már nem sok kellett. Rabló-fészek volt, ahonnan Amadé zsarolta környéket és intézte birtokfoglalásait. Ő volt ennek a vidéknek a Csák Mátéja. Hatalmas terület volt már az övé, megkapta Károly-Róberttől már Kassát is, de mikor megjelent itt, hogy birtokába vegye, a lakosság felzendült és megölte, fiait pedig elfogta. A veszprémi nűsnök a fiuk és Kassa között egyensúlyt hozott lét-

re, de a fiuk ragaszkodtak Kassához, s Csák Máté ~~sát~~
pártjára állottak. De a király Csák Mátéval együtt le-
veri őket a rozgonyi csatában, s ezután Amadé várát
leromboltatja, s a területet tőlük elveszi.

Hogy kinek ajándékozta ekkor, egyáltalán mi
lett további sorsa, ismét sokáig nem tudjuk. Legkö-
zelebbi adatunk Zsigmond király idejéből ~~um~~. 1427-
ben Abauj-megye négy járásba volt beosztva, s a já-
rási székhelyek voltak Göncz, Naguida, Szepsi és
Szina, tehát tekintélyes telepnek kellett lennie,
mit mutat egy szintén 1427.-iki adóösszeírási laj-
strom, amely szerint 190 porta volt ekkor benne.
Kassa után a legtöbb a megyében. Az ezután követke-
ző véres harcok teréről szolgáló Abauj-megyében a
községek csaknem lakatlanul maradtak, s 1458-ban
Göncz is, a felvidék és a megye nagy részével együtt,
a cseh-husziták uralma alá került. Itt, valaminek a
szomszédos Telkibányán és Hejczén volt a huszitáknak
a főfészük.

A mohácsi vész után a Szapolyaiak birtokában
volt a város, de Ferdinánd 1527-ben elfoglalván,

Thurzó Eleknek ajándékozta. A váradi béke után ismét birtokába vette János, de halála után visszaszállt a Thurzókra. 1550-ben Pétervárad Balázs váci püspök Ferdinánd engedelmével elfoglalja, de Ferdinánd később Dobó Istvánnak ajándékozta hűsége és szenvedése jutalmául.

Ha ekkori belső életét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy igen fontos és nevezetes szerepet töltött be Felsőmagyarország történetében. Nagy többségben iparos lakossága folytán virágzó ipara és kereskedelme volt. Mivel kevés szántóföldje volt még ekkor, a nem iparosok főleg fuvarozással foglalkoztak. Különösen a borkereskedelem volt nagy, mert a régi időben nagy kiterjedésű szőlőhegyein virágzó bortermelés volt. A hegyoldjaihoz hasonló jó bort termeltek s azt saját gyártmányú kicsiny hordókban szállították el. E hordókat a tengelyen való könnyebb szállítás miatt csinálták 120-150 literesekre./Innen a gönczi hordó elnevezés./A hegyvidékiek rendszeren ekkor lejöttek a városokkal, hogy itt átvegyék, amire nekik szükségük volt, amit Göncz^{és} a Hernád völgyön eddig feljövő vásáros nép szállított, különösen bu-

zát és bort. Ilyenformán tehát nagy vásárhely volt, igazi városi élettel.

Virágzásának tetőfokát a középkor utolsó éveiben érte el. Ekkori története szorosan összefügg a reformáció történetével. A felsőmagyarországi hitujítási mozgalmaknak már mindjárt a kezdetnél egyik fontos központja volt Göncz. Benczédi Székely István volt az első reformátora és papja, ki 1548-ban hivatott oda és már "működésében jelentékenyebb akadályokkal nem igen kellett küzdenie, mivel Göncz egyike volt azon értelmes iparosokból álló hajdu városoknak, melyek lakossai az új szabadabb eszmékkel mindjárt a reformáció első éveiben megismerkedtek." Károlyi Gáspár 1560-91 között már teljesen rendezett egyházban dolgozott/itt fordította le a bibliát/. Ebben az időben a városnak 4.000 lakosa volt, s valamennyi református.

1563-ban a törökök Gönczöt megtámadták, felégették és lakosait kiűzték. Ekkor Károlyi Gáspár is, hogy életét megmentse, Szatmárra menekült. Van a gönczi levéltárban egy érdekes török levél, melyet Ali győri pasa írt a göncziekhez 1592 november 22.-én.

1) Gönczi ref. egyházi kották

melyben értesíti őket győzhetetlen császárnak akaratáról és követendő parancsáról.

1570-1647.-ig Göncz volt Abauj-megye székhelye. Itt tartották a megyegyűléseket, tisztújításokat és megyei törvényszékeket, és még azután is, mikor a vármegye Kassán székházat építtetett, többször tartotta itt közgyűléseit. Ettől kezdve inkább veszt jelentőségéből, helyébe lép Kassa. Amikor ugyanis Erdély és Magyarország nagyobb része török fenhatóság alatt volt, kisebbik része pedig német ~~rázsza~~ kézen, az ország északkeleti részére háramlott főleg, a nemzet és az alkotmány védelme. E mozgalmak központja Kassa lett és ettől fogva veszt Göncz jelentőségéből. Bizonyos, hogy az erős és könnyen hozzáférhető Kassa biztosabb gyülekezési hely is volt, mint Göncz, ahol még a rablótámadásoktól sem voltak megvédve sem az odamenők, sem az ott levők. Ettől fogva lett Kassa a vármegye székhelye is, de azért egész az ellenreformációig virágzó élet volt Gönczön. Hatalmas céhek, mint a csizmadisoké, bognároké, gubásoké, mind emellett

tanuskodnak.

Amikor Rudolf idejében ~~mivel~~ erősebb lett az ellenreformáció, akkor határozta el Göncz is Kassával, s a többi városokkal együtt, hogy az erdélyi fejedelemhez pártol. Ezután Bocskay, Bethlen, és Rákóczy harcai megvédik a reformátusokat, - így a tiszta református Gönczöt is, - úgy hogy a reakció itt csak 1672 április 26. ~~én~~ kezdődött, amikor "elvették tőlünk/ városi jegyzőkönyv/ egyházi edényeinket. De még ~~-----~~ ebben az időben is két református papja volt Göncznek egészen 1695, -ig, amikor is győzött az ellenreformáció. Közben még vendégül látta a sárospataki főiskolát, mely 1687 július 12. -én menekült oda a jezsuiták elől. A mostani róm. kath. lelkeszi lakban tartotta a főiskola az előadásait. De 1695 március 25. -én az akkori földesur, Csáky István, mikor másképp már sehogy sem tudott ártani a megerősödött református egyháznak, elzúlogosította a várost a kassai jezsuitáknak. A katolikusok a régi templomot visszavették, megkezdődött az általános üldözés.

Az északi oldalon lakó reformátusok Zsujtára,

a déli oldaliak Ruszkúra jártak a templomba. Csak 1783-ban, II. József türelmi rendelete értelmében kapták vissza a szabad vallásgyakorlatot, s 1786-ban építették a mostani református templomot.

Göncz városát 1706-ban Rabatin német generális, mert II. Rákóczy Ferencz fejedelemhez szitott, mintegy 100.000-ed magával megszállotta, feldulta és úgy felégette, hogy csak a lelkeszi lak, az iskola és a templom maradt meg épségben. Ezen szenvedéséért és hűséges magatartásáért II. Rákóczy Ferencz fejedelem a meglevő eeredeti okmány tanúsága szerint Gönczöt szabad hajdu várossá tette, s lakosait, mint szabad hajdukat, bármi néven nevezett földesuraknak fizetendő mindenféle taksák, szolgáltatások, avagy tartozások fizetése alól felmentette. A kuruc harcok alatt általában nagyon sokat szenvedett, s hogy mivé lett a régi nagy város, mutatja egy 1715-ös összeírás, amikor is csak 43 porta van, szemben az 1427.-iki 190 portával. Ekkor hanyagolták el a szőlőművelést is. Ilyenformán Göncz

az ~~ujabb~~ korban elvesztette középkori jelentőségét, kicsi falu lett belőle, s mai és általában ujabbkori történelme passzív szerepű.

Települési viszonyok. -----I-----

Valamely község eredetére vonatkozólag legbiztosabb következtetéseket a települési viszonyokból vonhatunk. Az utcák elrendezéséből, udvarok beosztásából, az épületek építési módjából, külső, belső szerkezetéből tudjuk meg, hogy eredetileg milyen nép és milyen célra építette.

Ha Gönczön figyeljük meg ezeket a viszonyokat, azt látjuk, hogy egészen különös, sajátos és Magyarországon szokatlan települési móddal állunk szemben. Ha csak egy pillantást vetünk is a falu életére, látjuk, hogy milyen átváltozásokon kellett átmennie ennek a falunak, mennyire más lehetett a multbani kinézése és gazdasági élete. Ma tulnyomóan földmives a lakosság és egy, az ő foglalkozásának nem megfelelő, sőt attól teljesen elütő települést találunk. Földmives nép számára nélkülöz-

hetetlen a gazdasági udvar, s ez itt legalább is eredetileg, nincs. Pedig nem is hegyvidéki a falu, jellege tulajdonképen síksági.

A Göncz-patak medrében, s afelé hajló terrasz lejtőkön fekszik a falu. De a házak nem különálló telkeken épültek, hanem sűrű, egymásmelletti sorokban. A sorok között csak annyi hely van, egy olyan keskeny sáv, hogy sok esetben egy szekér is nehezen mehet ott el. Ebből az következne, hogy sűrűn vannak hosszanti utcák, de ez csak egy van, a falu tulajdonképeni tengelye, a patakmeder, illetve a mellette jobbról-balról levő kocsit. Hanem ezek a szorosan egymás mellett levő házak, tulajdonképen házsorok. Ugyanis a házak egymás végibe épültek. Három, négy, de néha több ház is van így egymás végibe építve. A pár méterre mellette levő házsor a legtöbb esetben kb. egy méterrel beljebb kezdődik. Ez a kinézés nagyjában, különösen a felvégen, a telep magván. De ha a részleteket és az átalakulás következtében beálló változásokat vizsgáljuk, látjuk, hogy igen bonyolult települési viszonyokkal ál-

1. Jól látni meg a patakot.

lunk szemben.

Az bizonyos, hogy semmiféle emberi telep sem őrizheti meg teljesen az idők folyamán, az előtti jellegét és kinézését, de a mából mindig vissza lehet menni következtetéseinkkel a múltba. Az a telep amely ennyire nem földmives jellegű, földmives a múltban nem lehetett, illetve ~~sem~~ kezdetkor semmi- esetre sem, csak az idők folyamán idomult, jobban- mondvá korcsosult azzá. Csakugyan a már említett 1219.-iki oklevél tanúsága szerint iparos telep volt Göncz. Iparos embereknek nem kellett gazdasági udvar, s gondolhattak tisztán csak a védelemre, amivel kényelmesen magyarázható az, hogy ilyen sűrűn egymás mellé tömörítették a házakat. Mert ez tisztán csak a terepviszonyokkal nem magyarázható. A terep megengedte volna a falunak a szétterülést, különálló telkeken való építkezést. Ezt legjobban bizonyítja az, hogy egy egész kis falurész van, - a fürdői sor, - mely a földmives jelleg kialakulása után, csak a legújabb időkben épült. Itt már telje- ^{sejten a falu telje-} sen földmives jellegű telkes települést találunk.

< birtokosok >

Ennek a faluhoz közelebb eső oldalán még egész nagy, üres és ilyen településre kiválóan alkalmas terület van ma is..

Szokásban volt az is Árpádházi királyaink idejében, hogy egy-egy faluban iparosokat, sokszor teljesen egy foglalkozásukat együvé telepítették. Lehetséges, hogy ilyen esettel állunk szemben. Az is lehet egy magyarázat, hogy un. telketlen jobbágyok laktak itt, akiknek a földesur adott ki művelésre földet, s gazdasági eszközöket, úgy hogy a faluban csak laktak. Ezen esetekre, vagy talán a kettő keverékére is gondolhatunk.

Annyi bizonyos, hogy bármilyen volt is az eredeti kép, máig már sok változáson ment át. Sok ellenséges pusztítás, legtöbbször teljes feladás, földig való lerombolás, amiben bővelkedik Göncz történelme, valamint a sok elemi csapás, melyek közül a tűzvész gyakori és a zsufolt építkezés miatt nagyon veszedelmes volt, megváltoztatták az eredeti képet. Ezek folytán ma mintegy típusokat különböztethetünk meg az építkezésben, de magva azoknak az előbb említett, egymás-végibe való

építkezés volt.

Ma az országot mentén kb. a Hidasnémeti felé vezető utig, még az eredeti alakjukban vannak meg ezek az egymás végibe épített házsorok. Ettől az uttól lefelé még szintén sorban, egymás mellé vannak építve a házak, de ezek már tulnyomó részben egyedül álló házak, tehát nem házsorok. Az előbbi résztől abban is különböznek, hogy a sorok egymástól való távolsága bővül, s a legtöbb esetben már kerítés és kapu is van, ami az előbb említett részben nincs. Ezen a részen még a legtöbb esetben kimutatható, hogy a mai istálló eredetileg a második ház volt. Az erre az átmenetre való törekvés különben az egész faluban kimutatható.

Ilyenformán tehát négy jellegzetes típust állíthatunk fel:

I. A legeredetibb alakban megmaradt házsorok, ahol régen valószínűleg egy egész nagy család, vagy rokonok laktak, ma pedig több tulajdonosai a benne levő házak.

II. Egy ilyen eredetileg több házból álló sor

X. Jobban megfigyelve a képeket mindig látszik

de amely ma már egy tulajdonosé, egy független gazdasági udvar.

III. Az utcától már kerítéssel és kapuval elzárt önálló gazdasági udvarok, ahol, bár tágabb hézagokkal, de még legtöbbször szintén sorban épültek a házak.

IV. Különösen a periferiákon levő telkes település, amikor a ház a szomszédhoz egyáltalán nem alkalmazkodik, az udvar berendezése teljesen a gazdálkodásnak megfelelő módon történt.

Ezek tehát a telkek típusai, melyek ma kb. egyenlően oszlanak meg, bár a két első tulajdonképen egy.

Érdekes itt megemlíteni a felvég és az alvég közötti különbséget. Az egyházi feljegyzésekben találunk egy érdekes adatot. Amikor az ellenreformáció idejében a reformátusok szabad vallásgyakorlatát megtiltották, s a falu felső részének reformátusai Zsujtára, az alvégiek Ruszkára jártak a templomba, s az ottani papnak fizettek, a Csorgó közlől felfele lakók a zsujtai papnak fizettek hat köből életet és hat forintot, az alsó részen lakók a

tehetségük va^lának, gyakran fogyatkozás esett benne." Tehát az alsó részen szegényebb emberek laktak. Érdekes, hogy itt a település is elűt a felvégitől. Itt már gyakori a kereszt és görbe utca, a házak nem sorokban, hanem különálló telkeken épültek, gazdasági épületekkel. Valószínű, hogy itt az urasági jobbágytelkek voltak.

Vizsgáljuk most az épületeket, hogy mit lehetne megtudni azok építési módjából, amivel magyarázhatnánk e sajátos települést. Mielőtt azonban erről, főleg a lakóházak beosztásáról beszélnénk, szólanunk kell mint különlegességekről, az ugynevezett cseh-házakról. Ilyet eredeti, illetve többé-kevésbé átalakított formában, csak 8-10-et találunk a községben, de azért kell ezeket tüzetesen ismernünk, mert a későbbi építkezéseknél nagyjában ezek szolgálnak mintául.

Ezek a cseh-házak a község északnyugati negyedében, a felvégen, a patakmedernél¹⁾ itt jóval magasabban fekvő országút mentén találhatók. Mivel a terület itt erősen lejt, gondolhatnánk arra, hogy nincsen

¹⁾ Ref. egyházi hely.

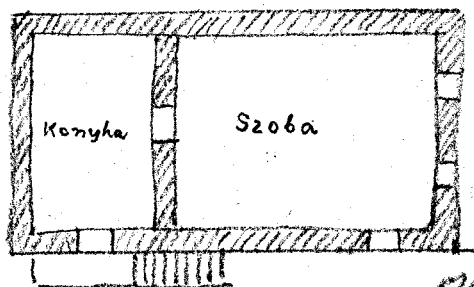
nek e házak a csehekkel semmiféle összeköttetésben, hanem csak a terepviszonyok folyománya ez az építkezés. A házsoroknak ugyanis a végső, az utcafeleli épülete magas, szinte bástyaszerű homlokzattal épült két kicsiny, szinte emeletszerű magasságban levő ablakkal az utcára. A ház maga rövid, hosszúsága sok esetben alig több a szélességénél. Csakugyan úgy néz ki, mintha mintegy vára lett volna egy ilyen házsornak.

A hegyvidéki településeknél gyakori a ház e magas homlokzata a tetep erős lejtése következtében. A magyarázata ennek az, hogy így a szobák padlója egyenletes, s könnyen juthatna tágas pincéhez is. De ha közelebbről vizsgáljuk meg a cseh-házakat, különösen, ha látjuk sajátságos pincszerkezetüket, nyilvánvaló, hogy rendkívüli, s a maga nemében páratlan építkezéssel állunk szemben. Cseh eredetűeknek tartják tulajdonosaik e házakat, "régiségeknek" a csehek idejéből, bár a husziták egyik főfészekén, a szomszédos Telkibányán nyomát sem találjuk, ugyszintén a Göncztől délre fekvő Hejczén sem, jóllehet ott

Es az a tény, hogy a cseh házak a magyar házakhoz képest sokkal magasabbak, és a padló szintje is magasabb, mint a magyar házaké.

olyan sokan voltak a csehek, hogy róluk ma is Csehország-
szágnak nevezik a falu egyik negyedét. Semmiféle i-
rott emlék nem tanuskodik a házak, cseh eredetéről,
az azonban bizonyos, hogy ezek, de különösen a pin-
cék eredeti építőit védelmi, illetve hadakozási szem-
pont vezette. *In der Natur der Sache*

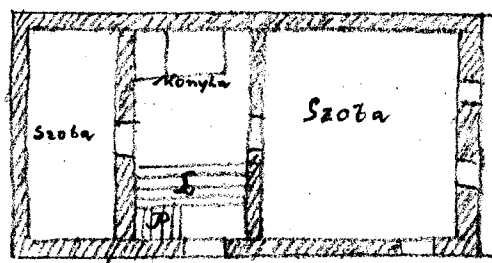
Jellegzetes tehát a magasan fekvés. A házba ren-
desen több lépcsőfokon át juthatunk a kis, keskeny
udvar felől. Ez a lépcső eredetileg elmozditható volt
ma rögzített, s mintegy kis tornácot alkot. Ezen a
házba vezető lépcső és tornác alatt van a pincelejár-
rat. A lépcsőn feljutva a pitvarban vagyunk, ahon-
nan jobbra nyílik a szoba. A szobán van két ablak az
utca-ra és egy kicsiny kis ablak néz az udvarra, de
mivel ez közel van a ház sarkához, s mert az előtte
levő ház-sor legtöbb esetben egy méterrel beljebb kez-
dődik, még szintén az utcára.

*In der Natur
der Sache*

Károlyi László

Van aztán egy másik eset, melyet két háznál találtam. A ház már valamivel hosszabb. A terep szintén hajlott, de már a külső, tornácos lépcső nincs meg. A másfelé is gyakori, két-három lépcsőfok után bent vagyunk az udvarban. De a pitvarból már lépcsők vezetnek fel a két oldalt levő szobákhoz. Helyesebben a pitvarnak tulsó fele, ahonnan a szobabejáratok vannak, már magasabb szinten van, ide lépcsőkön lehet feljutni. De még a lépcső kezdete előtt, tehát a pitvar alsó szintjéből, a pitvarajtó mellett, szintén lépcső vezet le a pincébe. A ház egyébként a pitvaron kívül egy nagyobb és egy egészen kicsiny szobából áll.

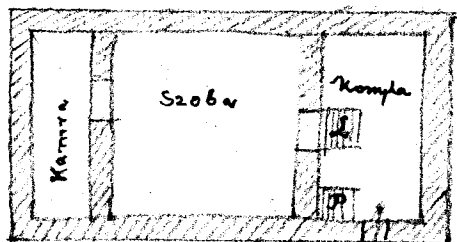

S: pitvarba vezető
lépcső
P: pince-lejárat

2 sz. alaprajz.

Ehhez legközelebb áll az, amely csak annyiban különbözik tőle, hogy a pitvar mindenütt egyforma alacsony. A pincébe szintén a pitvarból vezet a lejárát, de a pitvarnak mindenütt ez a szintje, s egy külön odaépített, hat lépcsőfokon át jutunk fel a szo-

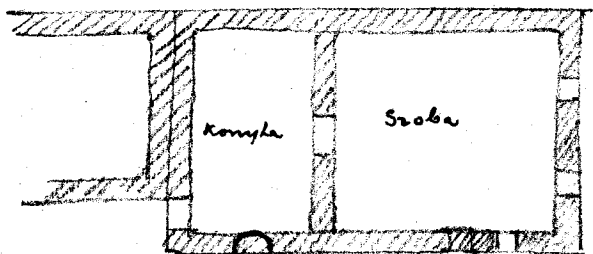
bába. Ebben a magasságban van tehát a szoba, valamint az ebből nyíló kamara is. Ez a ház még arra is példa, hogy nemcsak az utca felőli háznak volt meg ez a szerkezete, mert ez a ház nem utcai, hanem a második.

L = a szobában felvett lépcső
P = pince-lejárás

3. sz. alaprajz.

Ismét különösebb ház, amelynél a házba a keskeny udvar felé vezető ajtó helyén egy nagy pince-ajtó van, tehát nem előlről lehet a házba bejutni, hanem az udvar felőli végéből. Ez a ház szélesebb mint a többi, falainak a vastagsága is egy méter 20 cm. Az udvar felőli végében levő háznál szélesebben kiálló rész előtt van egy kő lankás feltöltés, majd egy pár lépcső, így vagyunk bent a pitvarnak használt helyiségben, onnan nyílik a szoba.

4. sz. alaprajz

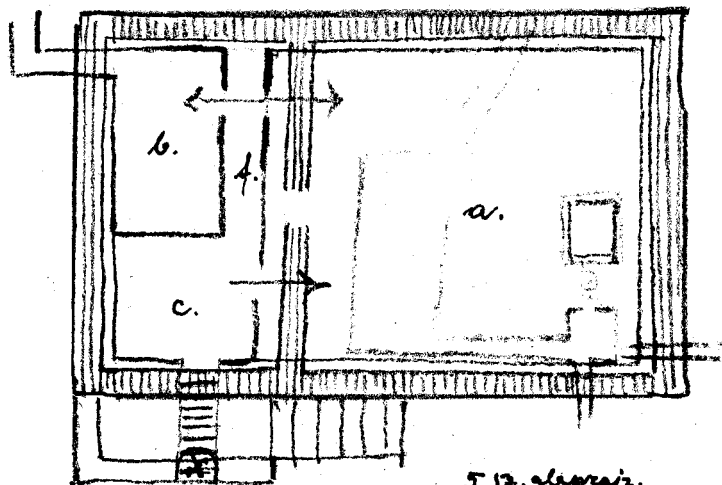
Ez a ház teljesen elűt a többitől. A ház utcáfelőli végében ma két bolthelyiség van, eredeti külön boltok hajtásos pincehelyiségben. Mégis, mikor a szobába bemegyünk, az ablak a padló felett alig néhány cm-re van. Kb. 120 cm-nyi üres térség van a pince és a szoba között. Emellett a házfal már említett vastagsága is valószínűvé teszi, hogy eredetileg ez nem lakóház volt. Tulajdonosa annyit tud róla, hogy itt valaha pénzverdék voltak a cseheknek, a pincében ma is lehet találni huszita pénzt. az *

Azfeddigiekből is látszik, hogy különös házak, de az még nem, - legfeljebb gŕnithatjuk, - hogy az egész ilyen építkezés védelmi berendezkedés lehetett. Azonban erről teljesen megbizonyosodhatunk, ha megvizsgáljuk e házak pincéit. Belátjuk akkor, hogy nem a terephajlás megküvetelte pincékkel, hanem sajátos és ritka pinceberendezkedéssel van dolgunk.

Az alaprajzban közölt házaknak a következőben ismertetem pincebeosztását.

Az 1. számú alaprajban bemutatott ház pincéje az alanti ábrán látható.

* There are a few large old pointed bed rocks scattered in
some of the hills.

1. T. 1. 1.
1. 1. 1. 1. 1.
1. 1. 1. 1. 1.

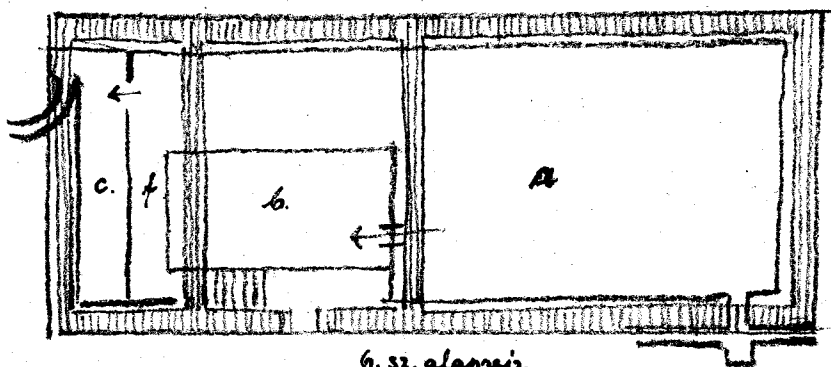
5. 12. 1. 1. 1.

A rajzon x a pincebejárat. Ezen át 10 lépcsőfok után c., kisebb fülkében vagyunk, mely f., folyosóban folytatódik. C.,-ből nyíllal jelzett ember magasságnyi bolthajtásos ajtón a., nagy fülkébe jutunk. A., fülke tulsó oldalán egy kb. 50 cm magas és széles nyíláson bejuthatunk, jobban mondva bujhatunk f., folyosóra,, s vele szemben ugyanígyen lyukon b., fülkébe, mely embermagasságu alagutban végződik. Ez az első pince.

Az a., fülkében, melyet az utca és udvar felől egy lövőrésszerű lyukacska világít, van egy vízszintesen fekvő, kb. egy méter hosszú és 60 cm. széles,, eredetileg csapóajtóval ellátott újabb pincelejárat. Néhány földlépcső után egy pár □-méternyi, embermagasságnyi kitágulásban vagyunk. Innen balra,

az utca felé van bevágva egy alagút, szemben szintén egy, de ezek egy-két méter után végződnek. A jobboldali alagút már hosszabb, majd kiöblösödik fülkévé, mely már magasabb is, mint az alagutak, s végül ez is alagutban végződik.

A 2. sz. alaprajzban bemutatott házat alápincézése a következő:

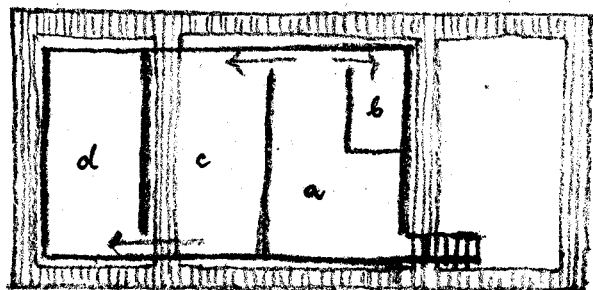
Nem valószínű
vagyis az
belső részén

A pitvarból jutunk le hat lépcsőn. Mindjárt jobbra egy három méter hosszú és két méter széles fülkében vagyunk, mely jobbra nemsokára kitágul, s azon^{ra} egy nagy, szép, terméskőből bolthajtásosan kirakott fülkében vagyunk. Innen szintén az előbbi félméteres buvólukon mehetünk át a jelzett alagutakba, melyek szintén terméskőből kirakottak. Az utca felőli alaguton határozottan látszik, hogy valamikor további folytatása lehetett, mert bera-

vezetése nem látszik

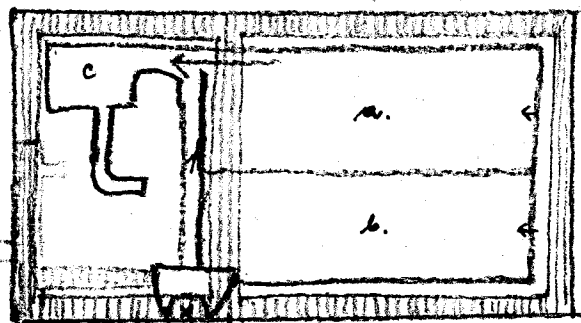
kása sokkal későbbi. Az a., fülkéből egy és fél méteres ajtón át jutunk b., fülkébe, mely szintén olyan magas, mint a., fülke. Barra az első folyosótól szintén az említett buvályukon át jutunk c., fülkébe, melyen elől egy lövőrésszerű lyukacska van, míg hátul alagutban végződik.

A 3.sz. alaprajzban bemutatott ház pincéjébe szintén a pitvarból jutunk. Ez a pince az előbbiekkel szemben egyszerűbb. Bejutunk kb. 6-7 lépcső után a., fülkébe. Onnan c., nagyobb fülkébe egy embermagasságnyi rendes ajtón, ellenben már b., kisebb fülkébe kicsiny buvályukon át juthatunk. c.,-ből d.-be szintén buvályukon át mehetünk.

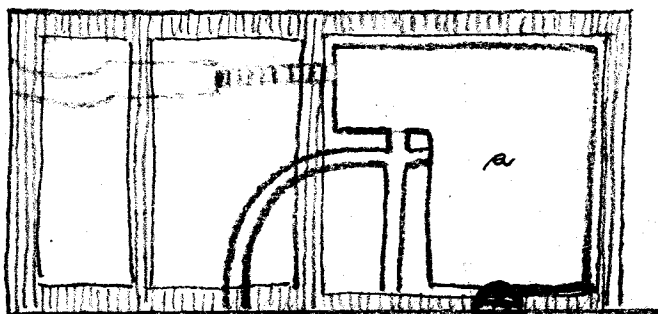
A 4. számú alaprajzban mutatott ház pincéjébe két helyen lehet bejutni. De az eredeti bejárata az udvar felől volt. Az első pince, a mai két üzlethelyiség, eredetileg is kettős bolthajtású,

terméskővel kirakott fülke, s ma ebbe az utca felől járnak. A.-ból kis ~~lyukon~~ át juthatunk f., folyosóra, mely az eredeti bejáratnak, x.,-nek a folyosója. A f folyosó végénél kiöblösödik c., fülkévé, melyből szintén egy kis buvólyukon át, egy kb. 3 méter hosszú törött alagutban vagyunk.² Most következik a második pince. Az x., lejárati szabad fülkéjéből balra nyílik egy rendes ajtó. Azon át kb. 15-20 lépcsőfokot megyünk lefelé, majd az ábrán jelzett alagutakba jutunk.

8. sz. alaprajz.

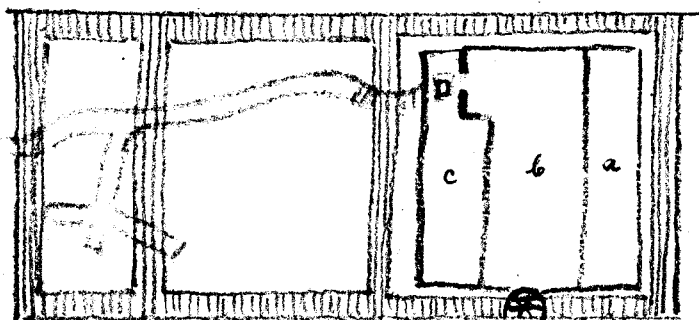
Még két ékekes pince rajzát mutatom be, melyeknél az alagutak még inkább kifejelettek.

9. sz. alaprajz

Az udvar felőli x., pinceajtón jutunk le a.,
fülkébe. . Ebből az a 1.-el jelzett buvólukon jutunk
le jelzett irányokba vezető alagutakba. Ezeknek még
a.,-val egyforma a szintjük. De a 2.-vel jelzett bu-
vóluk után azonnal lépcsők következnek és már a má-
sodik szintben vagyunk, ami egy kb. 6-7 méter hosz-
szu alagut, mely embermagasságnyi és másfélméter szé-
les. Ez a második szintben levő alagut, úgy mint általá-
lában a többiekénél is, nincs kővel kirakva.

Érdekes ennek a szomszédságában levő pince is,
mely igen hasonlít ehhez, s az eltérések világosan
mutatják, hogy nem raktározási, hanem védelmi cél-
ból építették e pincék.

Az a., fülke ma műhely, de valamikor egy volt
b., vel, ma azonban nincsenek összeköttetésben. A.,-
ba az utca felől járnak. B.,-ből kis buvólukon át
c., fülkébe jutunk, melyet egy kis /gukacska világít

meg, de oly ravaszul, hogy átbujva nem láthatja az ember, hogy a buvókuktól már egy fél méternyire egy valamiket csapóajtóval ellátott, vízszintesen fekvő újabb pincelejárót van, s ezen át, kb. 15 lépcsőfok után a második pincében, a jelzett kanyargós alagutban vagyunk.

E két utolsó ábrán látható, második pincét alkotó alagutakból egy kb. karvastagságnyi lyuk vezet fel függőlegesen a kamarához. A kifurása ennek a 10-15 méter hosszú lyuknak igen nehéz lehetett. Célja eredetileg valószínűleg az volt, hogy ezen át adtak, illetve kaptak hírt az ott-levők, az oda menekültek.

Az 5.6. számú ábrán világosan kimutatható, hogy ezek az alagutak folytatódtak valamikor az országút alatt, ~~kk~~ az országút másik oldalán erősen lejtősödő térszinnél. Ezen az oldalán az országutnak magáról az utról is nehezen látható pincék vannak, melyek legtöbbször összevissza kanyargó alagutak vezetnek a házak felé. Összeköttetés ma már nincs köztük, de valószínűleg az újabb időben rakták be ezeket, mióta már nincs végelemre szükség.

hanem minden pince külön tulajdonos kezében van.

Ez tehát az itt található különös pincészerkezet, de sajnos, ennek magyarázatánál csak tapogatózásra vagyunk utalva. A többi házak alatt pince nincs, legfeljebb csak a legújabb időben építettek-nél találunk. Minden háznak van pincéje, de nem a ház alatt, hanem vagy az udvarban, vagy mint hegyvidéken lenni szokott, kint a falu körül, meredek falu partokban bevágva.

Az újabb építkezés külső-belső berendezkedésében, - a pincék kivételével, - a régi házakat használta mintául. Magas házakat építenek, két, de a régi házakénál már nagyobb ablakkal az utcára. Van egy utcai nagy szoba, konyhául használt előszoba és egy kisebb szoba. Gazdagabbaknál a kamara különálló épületben van. A házakat tulnyomóan kőből építik, a tetőt pedig leginkább cseréppel fedik.

Év.	Lakóházak							
	kőből magy. teglából	kő: téglal. alappillést lyag v. sár- párkál	vályogból sárkál	fából v. máramor- ból	csővel la v. té- gl.	vindely v. dárta	mád v. rusp.	összesen
1910	401	95	151	17	500	10	154	664

A tető alakja a náddal fedettekénél, melyek leginkább csak a negyedik típusnál fordulnak elő, - üstökös, a végénél lecsapott. A tulnyomó többségben levő cseréptetők alakja négy oldalt/csapott, koporsó alakú. Elég gyakori tetőalakzat még a seholsem csapott, mindkét oldalon hegyes gerincben végződő is.

A lakóházak belső berendezkedése egyszerű és csinos. Cifrázkodást a nép sem a butorozásban, sem a ruházkodásban nem igen szeret.* Igaz azonban az is, hogy az újabb városi hatásoknak igen könnyen enged, ahhoz mindezekben alkalmazkodik. A boglyakemencét nem ismerik, sütőkemencéjük a pitvarban van, lapos, négyszögalakú, ami határozottan német eredetű. Német, helyesebben szász típusu még a gazdasági épületek közül a csür, melynek leggyakoribb alakja az, hogy ugyanazon tető alatt a csür oldalához van építve egy kis, legtöbbször kamarául használt helyiség.

Alaprajzban kimutatni a régi típusokat
megjelölni és a újakat
* ritka már lehetett a megjelölés, az alak

Lakosság.

A falu lakosainak száma Károlyi Gáspár idejében 4.000 volt, 1910-ben pedig csak 2819. A történelménel már láttuk, hogy többször érte teljes pusztulás, aminek következtében természetesen fogyott a lakosság. Ezenkívül gyakori volt a tűzvész is, melyek pl. csak 1640-ből három tüzeset van feljegyezve, melyek mindegyike egy-egy falunegyedet pusztított el. Aztán az ellenreformáció idejében, amikor a reformátusok szét szórattak, nagyon sokan állandóan meg is telepedtek a szomszédos községekben. A lakosság számáról hiteles adataink csak a legutóbbi fél évszázad óta vannak. 1869-ben 3922 volt, 1880-ban 3386, 1890-ben 3130, 1900-ban 2904, 1910-ben pedig, mint már mondtuk, 2819. Ezekből is látszik, hogy a legújabb időben is állandóan és elég nagy arányban csökken a lakosság száma, pedig az az előbb említett okok most már nincsenek meg. Más, fontosabb oka van ennek és pedig ez a falu régi jellegének a megváltozása. A mai földművesek nagy százalékának apja, vagy nagyapja még valamilyen iparos volt, s ennyi földműves

számára nincs a falunak elég szántóföldje. Emellett nincs már fa sem a dangaiparhoz, mert az erdők tulajdonképpen nagybirtokosokéi. Ilyen formán az Amerikába való kivándorlás a háború előtti években mind nagyobb mérvet öltött. Találtak volna ugyan itt is megélhetést, de itt, s általában ezen a környéken mintegy betegség ez, nehéz ellene védekezni.

A lakosság tiszta magyar. Tótnak csak 16 vallotta magát, míg az eredetileg német telepben 1910-ben csak 13 német volt. Magyarul pedig mindenki beszél. Ma már alig akad olyan név Puck, Panzer, Felzer. /De a jegyzőt, s általában a hivatalnokokat ma is fürmendernek nevezi a nép./

A népesség 47 %-a /1317 / református, 41 %-a /1160/ r. kath. 7 és fél % /217/ zsidó és 31 %-a /89/ g. kath., s 14 %-a /35/ ág. ev.

Az 1901-10 évek átlagában 1000 lélekre esett házasságkötés 68, élvesszületés 339, halálozás 297. Természetes szaporodás volt 122, tényleges szaporodás - 85. Vándorlási különbözet 207.

A lakosság foglalkozását, a keresők és eltartottaknak az egyes foglalkozási ágakban való megoszlását.

lását a következő táblázat mutatja.

Év	Összes népesség.			Mezőgazd. a. Kézműst.		Áll. és egyéb sz. ágai.		Bányász.		Ipar.		Kereskedelm.		Közlekedés.		Községi és más köz. h. sz.		Községi és más köz. h. sz.		Községi és más köz. h. sz.		Egyéb sz. ágai.	
	kereső	elmaradt	együtt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt	kereső	elmaradt
1900	1211	1693	2904	611	998	2	7	-	4	316	479	50	64	7	2	28	46	64	170	53	5	75	15
1910	1174	1645	2819	626	889	5	8	-	-	275	445	44	55	17	41	31	45	57	35	66	2	45	15

A néprajznál sokat nem mondhatunk. Mint ilyen átmenetben levő község, elvesztette régi jellegével régi szokásait is. A lakosság nem mondható konzervatív, nagyon könnyen enged az új idegen befolyásoknak, különösen a viseletben áll városi hatás alatt, divatos és cseppet sem népies ruhában járnak, különösen a leányok. Lakadalmi szokásaikban is nagyon kevés már a régi jelleg, s ami van is, azt is immel-ámmal csinálják, főleg a gazdagabbak. Még legtöbb a régi jelleg a reformátusok temetkezési szokásaiban. Egy család lehetőleg egy nagy közös sírban temetkezik. Egy ilyen közös sír néha 10 méter hosszú is lehet. Egy fejfe van, de öt, hat, sőt néha tíz halott is van eltemetve alá. Kb. három koporsó fér meg hosszú-

ban egy ilyen sirban, s az új halottat mindig az ezek közül legrégebben meghalt helyére temetik. A sirt felássák, a régebbi halott csont, vagy bármilyen maradványait pedig összeszedik, s valamivel hátrább ássák el a sirba. A lakosság egyébként szorgalmas, takarékos, sőt meglehetősen kapzsi. De barátságsszerető és szelíd, nem veszekedő.

Gazdasági viszonyok.

Az emberi ~~férfi~~ ^{férfi} érdek a legszorosabb kapcsolatban van a természeti viszonyok gazdaságos kihasználásával. Egy község határ~~án~~ ^{án} külső látszatából már a legtöbbször következtethetni a lakosság foglalkozására. Azonban a határ kinézése az idők folyamán ~~is~~ változhat is, s ez a gazdasági viszonyok megváltozásával jár.

Göncz jó példa erre. A város ^{éimzés} régi pecsétjeiben, mindenütt üres mezőben álló ember mellett jobbról-balról hatalmas szőlőfűrt látható. Ez világos jele a régi szőlőművelésnek. A Dobogó és Borsóhegy közötti völgyelésben, aztán a hegyeknek a Göncz partok felőli benyulásain, nagy területen, messze kifelé a falutól, még ma is szőlőskertek vannak, bár

a régi szőlőskertek helyén erdőség van. Ezen még meglevő szőlőskertekben ma már nem bor terem, csak nagyon kicsiny részében, s az sem valami jó, hanem árpát, de főleg burgonyát termelnek ott. Tulajdonképen már nem is szőlőskert ez, hanem szántóföld, de a sok gyümölcsfa, ami még megvan, elárulja, hogy valaha szőlőskert volt. A váríi jegyzőkönyvben 1640 évből fel vannak sorolva az összes Gönczi földtulajdonosok és kivétel nélkül mindnek volt szőlője, s az adót is borban kívánta fizetni. Ekkor tehát a földmivelés háttérbe szorult a szőlőmivelés mellett. Ma fordítva van.

A szántóföldek végig a Hernád terraszaiban kitünő lösz és homoktalajon helyezkednek el. 80 %-a a falutól nyugatra, a Hernád felé van. Az éghajlat itt igen kedvező, mert a Hernádvölgyön a melegebb a alföldi légáramlások minden akadály nélkül nyomulhatnak fel. A búzatermelésre ez a terület kiválóan alkalmas. A buza-termés nemcsak hogy fedezi a lakosság szükségletét, de általában ez a fő jövedelmi forrás.

forrása. Utána legnagyobb tömegben a bürönyt termelik, s ebből igen nagy a kivitel. Árpát, de különösen rozsot, már igen kicsiny mennyiségben termelnek. A kukoricának ~~sax~~ a talaj, még inkább pedig az éghajlat nem kedvező, úgy, hogy azt alig termelik. A takarmánynövények, lucerna, lóhere termelés jelentékenyebb, mivel állatállományuk elég nagy, s a legelőjük kevés. A legelők a Göncz-patak mellett, a Dobogó-hegy és Ór-hegy közötti völgyben vannak, aztán az Ór-hegy másik oldalán, a műt mentén, de mindössze is nagyon kevés van. Kendert, lent, nem termelnek, a szövés-fonást nem is értik. Már ez is jele annak, hogy nem régi földmivesek, valamint az is, hogy az összes szomszéd falusiak csufolják és viccelik a gönczi parasztot, s mintegy szállóige a környéken, hogy a gönczi ember nem ért a paraszti munkához.

A gyümölcstermelés igen nagy. Az elhagyott régi szőlőskertek helyén levő gyümölcsösökben nagy mennyiségű mindenféle gyümölcs terem. Legtöbb a cseresznye, ebből óriási a kivitel. De nagyon sok még a

kajszinbarack, körte és a szilva is.

Az állattenyésztés jelentékeny. Az 1911.-iki összirás szerint 708 szarvasmarha, 425 ló, 445 sertés és 1051 juh volt a faluban. Igavonásra főleg és a lovat használják. A szarvasmarha állományból 1911-ben csak hat tehenet és 24 ökröt használtak igavonásra. Sertésállományuk kicsiny, ami van is, kis malac, vagy süldő, mert a hizlaláshoz szükséges tengeti itt nem jól terem. Eladásra nem is szoktak hízatalni. A juh az egyedüli nagybirtokosé.

Az erdőmindjárt a faluhoz közeli hegyekben kezdődik, s a falutól déli irányban Hejce és Rógóczke irányában húzódik. Bükk, tölgy és égerfából állanak, fenyő kevés van. A kitermelés csak az utóbbi években ölt nagyobb mérvet, mióta nagyobb az országban a tüzelőszor hiánya. Az erdő ezelőtt fontosabb szerepet játszott a lakosság életében. Elsősorban tüzelőszőrrel látta el őket, de emellett a híres hordóiparhoz szolgálatta az anyagot, de nem ez a említett erdő, hanem a már kipusztult hernádvölgyi.

Híziiparként ma is üzik a dongakészítést, de csak, - hogy úgy mondjuk, - unalmas óráikban, mert nincs erdejük.

A földmives lakosság arányához még ma is elég sok az iparos. Hogy egyebet ne említsek, 90 cipész és csizmadia van a 2819 lakosból. Ebből is meglátszik hogy milyen nagy területnek a központja Göncz, hiszen ezek a szomszédos falvakból élnek.

Ásványi termék kevés van, ami van is, gazdasági szerepe annak sincs. Több helyen fordul elő tufa, de ennek csak annyiban van fontossága, hogy építőanyagot szolgáltat nekik. Legnagyobb, a falutól északkeleti irányban levő andezit-tufa előfordulás, a Dobogó-hegy tövében 3-4 □-kmnyi területen. Nevezetesebb lehetne az óriási tömegű andezit, mely az összes, határába eső hegyeket alkotja, mert ezt, mint kitűnő utépítő anyagot, fel lehetne használni, legalább is a szomszédos kő nélküli vidékeken. Itt említjül még meg, hogy van a község alatt egy erős vastartalmu forrás, hova fürdőt is építettek, de csak

a helyi igények kielégítésére van berendezve, s még így is igen elhanyagolt.

Összegezve az elmondottakat, egy, a középkorban virágzó teleppel van dolgunk, mely az akkori gazdasági életben kitűnően be tudott kapcsolódni. Részt a szőlőtermelés és dongaipar pusztulása, de ami fontosabb, a középkori kereskedelmi út vonal jelentőségének folytonos csökkenése, aztán a transversális ut jelentőségének elmulása, a vasútépítés következtében, odajuttatták a telepet, hogy folyton lefelé haladva, ki kellett vetkőznie régi képéből, egy ma már jelentéktelen, kis faluvá kellett süllyednie.-

T a r t a l o m :

Bevezetés.....	1-2 oldal.
Földrajzi helyzet.....	5-18
Telepházának története.....	18-22
Telepházai viszonyok.....	22-42
Lakosság.....	42-45
Gazdasági viszonyok.....	45-50